

LARA LEBEDINSKI¹

lara.lebedinski@uclouvain.be

JEL KLASIFIKACIJA: J14, J21, J68

MLADI I STARI NA TRŽIŠTU RADA ZA VREME TRANZICIJE U SRBIJI

APSTRAKT:

Za vreme tranzicije situacija na tržištu rada se menja jer dolazi do smanjenja javnog i rasta privatnog sektora. Ovaj članak ispituje kako su se stopa aktivnosti i zaposlenosti menjale za vreme tranzicije u Srbiji. Analiziraju se indikatori tržišta rada fokusiranjem na 3 starosne grupe: (1) mladi (15-24 godina), srednja grupa (25-49 godina), (3) stari (50-64 godina). Vremenski period koji se analizira je "dobar" period, tj. period ekonomskog rasta (2004.-2008.) i "loš" period, tj. period krize (2008.-2011.). Rezultati pokazuju da je stopa aktivnosti opala u oba perioda pre svega zbog pada stope aktivnosti mladih i starih. Stopa zaposlenosti je imala sličan trend za sve tri starosne grupe. U prvom periodu se nije značajno menjala, dok je u drugom drastično opala. Rezultati potvrđuju da su stari i mladi više pogođeni tranzicijom nego srednja starosna grupa. Predlažu se mere koje bi doprinele poboljšanju situacije na tržištu rada za ove dve grupe.

KLJUČNE REČI:

AKTIVNOST, ZAPOSLENOST, TRANZICIJA, RANJIVE GRUPE

ABSTRACT:

During transition the labour market changes as the public sector shrinks and the private sector expands. This paper examines how the activity and employment rate changed during the transition period in Serbia. We analyse labour market indicators by focusing on 3 different age groups: (1) youth (15-24 years), (2) middle age (25-49 years) and (3) old workers (50-64 years). We split the transition period in a “good” period (the period of growth) (2004.-2008.) and a “bad” period (period of low/negative growth) (2008.-2011.). We find that the activity rate decreased in both periods as a results of a lower activity rate of young and old workers. The employment rate followed a similar trend for all age groups in both periods. In the first period it was fairly stable, while it dropped sharply in the second period. Overall, our results support the idea that young and old workers were adversely affected by the transition. We propose to design special measures aiming at improving the labour market situation of these two groups.

KEY WORDS:**ACTIVITY, EMPLOYMENT, TRANSITION, VULNERABLE GROUPS.**

1. UVOD

Tokom tranzicije zaposlenost u javnom sektoru opada dok zaposlenost u privatnom sektoru raste. Iako unapred nije jasno da li bi zaposlenost trebalo da opadne ili da poraste tokom tranzicije, u većini zemalja, uključujući i Srbiju, privatni sektor nije uspeo da apsorbuje radnu snagu iz javnog sektora što je dovelo do porasta nezaposlenosti.²

Tranzicija je u Srbiji počela nakon oktobarskih promena 2000. godine.³ Ono što je specifično u slučaju Srbije je da je ona od početka tranzicije pa sve do 2008. godine imala značajan pozitivan realan ekonomski rast koji je bio praćen realnim rastom plata. U 2008. godini je došlo do pada izvoza i industrijske proizvodnje i počela je da se oseća ekonomska kriza, a u narednoj godini kriza je jasno mogla da se vidi u makroekonomskim pokazateljima. U prvoj polovini 2009. godine je došlo do pada bruto domaćeg proizvoda po stopi od 4%, nakon čega je usledio i porast nezaposlenosti koja je i pre krize bila na nezavidnom nivou (Matković i drugi, 2010).

Cilj ovog istraživanja je da se analizira zaposlenost tokom tranzicije u Srbiji po starosnim grupama i to pre svega za dve ranjive grupe: mlade (15-24 godina) i stare (50-64 godina). U tu svrhu će se analizirati aktivnost i zaposlenost u periodu pre i za vreme ekonomske krize. Radna snaga je podeljena na 3 starosne grupe: (1) 15 do 24 godina, (2) 25 do 49 godina i (3) 50 do 64 godina. Ova podela omogućava da se analizira kako je tranzicija uticala na dve ranjive grupe, a to su mladi od 15 do 24 godine kao i stari od 50 do 64 godine. Ulazak na tržište rada u periodu kada je nezaposlenost visoka može da ima dugotrajne negativne posledice.⁴ Mladi koji uđu na tržište rada u lošem trenutku nalaze lošije poslove i imaju ne samo kratkoročno već i dugoročno manje plate (Kahn, 2010). Istraživanje Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj pokazuje da su mladi u tranzicionim zemljama u istočnoj Evropi osetljiviji na poslovne cikluse u odnosu na stariju radnu snagu (Scarpetta i drugi, 2010). Autori studije to objašnjavaju time što mladi imaju privremene poslove i što su prezastupljeni u sektorima koji su osetljivi na poslovne cikluse, kao što je građevina. Stariji radnici teže nalaze posao od zaposlenih srednjeg doba i samim tim u njihovom slučaju postoji veća opasnost od dugoročne nezaposlenosti.

U ovom članku period tranzicije se deli na "dobar" period od 2004. do 2008. godine i na "loš" period od 2008. do 2011. godine. Rezultati pokazuju da je ukupna stopa aktivnosti opala u oba perioda zbog pada aktivnosti mladih i starih. Što se stope zaposlenosti tiče, ona se nije značajno menjala u prvom periodu, a u drugom periodu je opala za 8,3 procentnih poena. Kada se podaci sagledaju po obliku svojine, može se uočiti da se u prvom periodu zaposlenost u društvenim firmama smanjila za gotovo 400.000, a privatni sektor je uspeo da uposli više od polovine tih ljudi. U drugom periodu je došlo do velikog pada broja samozaposlenih i zaposlenih u privatnom sektoru što je rezultiralo padom stope zaposlenosti od 8,3 procentnih poena. Na osnovu podataka stope zaposlenosti ne može da se zaključi da su mladi ili stari u većoj meri izgubili posao u odnosu na srednju starosnu grupu. To je svakako ohrabrujuće, ali pad stope aktivnosti kod ove dve ranjive

2 Izuzetak je Republika Češka (Boeri i Burda, 1996).

3 Odličan pregled i komparativna analiza procesa kao i slučaj Srbije je dat u Cerović (2012).

4 Na engleskom jeziku se koristi izraz "scarring", što znači ožiljak, da bi se ukazalo na to da mladi koji uđu na tržište rada u nepovoljnom trenutku trpe dugoročne negativne posledice.

grupe ukazuje na to da su ipak potrebne mere koje bi pomogle da se poboljša njihova situacija na tržištu rada.

Struktura ove studije je sledeća: naredno poglavlje rezimira relevantnu literaturu; u trećem poglavlju opisuju se podaci i prezentuju rezultati, a u četvrtom diskutuju rezultati i daju preporuke.

2. RELEVANTNA LITERATURA

Prelazak sa centralno planirane ekonomije na tržišnu sa sobom donosi velike promene. Blanchard i Kremer (1997) nazivaju taj proces koji dovodi do velikog pada proizvodnje i masovnog otpuštanja „dezorganizacija“. Aghion i Blanchard (1994) modeliraju tranziciju koristeći model dva sektora. Jedan sektor je državni i ima nisku produktivnost, a drugi je privatni, sa visokom produktivnošću. U tom modelu nije izvesno kako stopa zaposlenosti utiče na brzinu tranzicije. Veća nezaposlenost dovodi do nižih plata u privatnom sektoru, što dovodi do većeg profita i privatni sektor tada brže raste. S druge strane, visoka nezaposlenost košta državu, jer isplaćuje nadoknade za nezaposlenost. Ako se nadoknade finansiraju kroz namete firmama, visoka nezaposlenost smanjuje profit firmama i usporava otvaranje novih radnih mesta u privatnom sektoru.

Garibaldi i Brixiova (1998) izlažu model koji objašnjava kako institucije tržišta rada utiču na nezaposlenost prilikom alokacije poslova iz javnog u privatni sektor. U tranzicionim zemljama u kojima postoji visoka pomoć za nezaposlene, procesi zatvaranja radnih mesta u javnom sektoru će ići dosta brže nego u zemljama u kojima nema socijalne pomoći za nezaposlene. S druge strane, u zemljama u kojima je socijalna zaštita svedena na minimum, tokom tranzicije realne plate značajno padaju dok nezaposlenost ostaje nepromenjena. Različite institucije u zemljama u tranziciji mogu da objasne dinamiku na tržištu rada tokom tranzicije. Ono što je bitno naglasiti je da institucije tržišta rada takođe utiču i na dinamiku procesa stvaranja radnih mesta, kao i dugotrajnu nezaposlenost. Garibaldi i Brixiova (1998) pokazuju da visoka nadoknada za nezaposlenost ubrzava proces tranzicije, ali i utiče na porast dugotrajne nezaposlenosti. Visoka minimalna zarada ubrzava proces realokacije radne snage bez uticaja na otvaranje novih radnih mesta u privatnom sektoru.

Stanje na tržištu rada u trenutku kada mlada osoba traži svoj prvi posao može da ima bitne posledice na njenu čitavu karijeru. Više studija (Kahn, 2010; Oreopoulos i drugi, 2012) je pokazalo da ulazak na tržište rada tokom recesije ima ne samo kratkoročne već i dugoročno negativne posledice. Koristeći kanadske podatke, Oreopoulos i drugi (2012) su pokazali da mladi koji uđu na tržište rada u trenutku tipične recesije, to jest kada je nezaposlenost porasla za 5 procentnih poena u odnosu na prethodni period, prihvataju poslove sa platom manjom za 9%. Ta razlika se prepolovi nakon pet godina i nestaje nakon 10 godina. Autori nalaze mnogo veći efekat recesije na one mlade koji tek ulaze na tržište rada nego kod onih koji su već proveli nekoliko godina na tržištu rada. To pokazuje da prvi posao utiče na dugoročni uspeh na tržištu rada. U recesionim periodima mladi ne samo da prihvataju manje plate na početku karijere, nego prihvataju i poslove u manje kvalitetnim firmama. Mladi, čije se zarade nalaze pri vrhu raspodele plata, uspevaju brže

da prevaziđu negativne posledice krize tako što u kratkom roku prelaze u bolje firme, za razliku od mladih koji slabije zarađuju i ne uspevaju da nadomeste loše početne uslove.⁵ Pored negativnih efekata na plate i verovatnoću da se zaposle, dugi periodi nezaposlenosti u mladosti mogu da imaju negativne posledice i na druge faktore kao što su sreća, zadovoljstvo poslom i zdravlje. Pošto tokom tranzicije nezaposlenost značajno raste, posledice na karijeru mladih koji ulaze na tržište rada na početku tranzicije bi mogle da budu slične posledicama sa kojima se susreću mladi u slučaju recesije.

Druga ranjiva grupa koja se analizira u ovom radu su stariji zaposleni. Za vreme tranzicije dolazi do smanjivanja javnog sektora kroz privatizaciju kao i kroz zatvaranje neprofitabilnih društvenih firmi. Društvene firme često imaju višak zaposlenih i taj višak gubi posao nakon privatizacije. Novi vlasnik odlučuje koga će da zadrži i postoji mogućnost da stariji zaposleni budu među onima koji ostaju bez posla. Razlozi za to mogu da budu manja fleksibilnost, kao i manja produktivnost starijih zaposlenih. U slučaju da izgube posao stariji zaposleni (1) teže nalaze posao od ostalih starosnih grupa, (2) više vremena im treba da ponovo nađu posao nego drugima i (3) i često nalaze posao sa nepotpunim radnim vremenom (Chan i Stevens, 1999; Farber, 1997).

3. METODOLOGIJA I REZULTATI

3.1. Uzorak

Položaj mladih i starih na tržištu rada analiziran je na osnovu podataka Ankete o radnoj snazi (ARS). Takođe postoje i podaci Nacionalne službe za zapošljavanje o registrovanom broju nezaposlenih, ali ne i o radnoj snazi tako da ti podaci ne mogu da se iskoriste u ovom istraživanju. Pošto je u Srbiji velika nezaposlenost, oni koji traže posao često postaju obeshrabreni i prelaze u neaktivni status. Taj efekat će se uzeti u obzir tako što će se zaposlenost analizirati u odnosu na čitavu radno sposobnu populaciju, a ne samo u odnosu na aktivno stanovništvo. U ARS-u se koristi dvoetajni stratifikovani uzorak. Jedinice prve etape su popisni krugovi, a jedinice druge etape su domaćinstva. Uzorak je reprezentativan na nivou države kao i na regionalnim nivoima. ARS se sprovodi u Srbiji od 1994. godine, ali je tek 2004. postao međunarodno uporediv. U 2008. godini je došlo do još dve promene. Uvedena su nova pitanja koja su doprinela da koncept zaposlenosti u ARS Srbije bude u potpunosti usaglašen sa preporukama Međunarodne organizacije rada. To je rezultiralo приметnim rastom određenih graničnih oblika zaposlenosti – pre svega boljim obuhvatom pomažućih članova domaćinstva i lica koje otpočinju sopstveni posao – i posledičnim metodološki izazvanim poboljšanjem svih osnovnih indikatora tržišta rada (Arandarenko, 2011). Od 2008. godine se učestalost ARS-a udvostručila i sprovodi se dva puta godišnje: u aprilu i oktobru.

U ovom radu se koristi pet talasa ARS-a: april 2004., april i oktobar 2008. i april i oktobar 2011. Optimalno bi bilo kada bi postojali podaci ARS-a za 2001. godinu kada je

⁵ Kahn (2010) koristi američke podatke i takođe nalazi dugoročne negativne posledice ulaska na tržište rada tokom perioda visoke nezaposlenosti. Ona nalazi da negativan efekat postoji čak dve decenije nakon ulaska na tržište rada.

i počela tranzicija, ali nažalost tek 2004. je ARS postao međunarodno uporediv i iz tog razloga je 2004. godina prvi talas koji se koristi. Godina 2008. je izabrana kao godina koja obeležava početak ekonomske krize u Srbiji, a treća godina je 2011. U Tabeli 1 je prikazano koji talasi se koriste i broj anketiranih lica. U 2004. su sakupljeni podaci o radnoj aktivnosti za 17.728 lica, u 2008. za 36.032 a u 2011. za 39.666. U 2004. godini je ARS obuhvatao 0,27% populacije, a pošto se od 2008. anketa sprovodi dva puta godišnje obuhvat ankete se udvostručio.

► TABELA 1: UZORAK PO TALASIMA

	2004. OKTOBAR	2008. APRIL I OKTOBAR	2011. APRIL I OKTOBAR
Broj anketiranih lica	20.967	41.771	44.831
Broj anketiranih sa podacima o radnoj aktivnosti	17.728	36.032	39.666
Procenat populacije	0,27%	0,6%	0,6%

Izvor: Anketa o radnoj snazi.

3.2. Rezultati: aktivnost

Podaci o stopi aktivnosti u Srbiji tokom tranzicije su prezentirani u Tabeli 2. Procenat aktivne populacije je imao opadajući trend u oba posmatrana perioda i ukupno je opao za 7 procentnih poena. Mladi pripadnici radne snage imaju relativno nisku stopu aktivnosti, što se pre svega pripisuje njihovom školovanju. Tokom tranzicije pre početka ekonomske krize aktivnost mladih je opala, a taj trend se nastavio i u periodu od 2008. do 2011. Aktivnost radne snage starosti 25 do 49 godina je, kao što je i očekivano, sa nešto više od 80% značajno veća od stope aktivnosti mladih i starih. Aktivnost srednje starosne grupe je ostala gotovo nepromenjena od 2004. do 2011. Aktivnost starijih pripadnika radne snage je opala u oba posmatrana vremenska perioda i ukupno se smanjila za 6,9 procentnih poena od 2004. do 2011.

► TABELA 2: STOPA AKTIVNOSTI (15-64 GODINE STAROSTI)

	(1)	(2)	(3)	(4) [(2)-(1)]	(5) [(3)-(2)]
	2004. OKTOBAR	2008. APRIL I OKTOBAR	2011. APRIL I OKTOBAR		
Ukupno	66,4	62,7	59,4	-3,7	-3,3
15-24	37,0	32,5	28,4	-4,5	-4,1
25-49	81,6	82,1	82,2	0,5	0,1
50-64	54,0	51,9	47,1	-2,1	-4,8

Izvor: Anketa o radnoj snazi. Proračun autora.

Na osnovu ovih podataka moguće je doneti sledeće zaključke:

1. Stopa aktivnosti tokom tranzicije je opala.
2. Pad ukupne stope aktivnosti je uzrokovan padom aktivnosti kod mladih i kod starih, dok je kod srednje grupe ona ostala nepromenjena.
3. Stopa aktivnosti mladih i starih je opala u oba perioda (pre i za vreme krize).

3.3 Rezultati: zaposlenost

Posmatrajući Tabelu 3 koja prikazuje stopu zaposlenosti, primećujemo da je ona u aprilu 2004. iznosila 53,4% i nije se značajno menjala u periodu 2004.-2008., ali je onda od 2008. do 2011. opala za 8,3 procentnih poena, i u 2011. je iznosila samo 45,4%. Kada se zaposleni podele na starosne grupe, može da se primeti da se zaposlenost nije značajno promenila ni za jednu grupu u prvom periodu, ali je u drugom periodu opala za svaku grupu za 7 – 8 procentnih poena. Treba naglasiti da je stopa zaposlenosti u 2004. godini potcenjena zato što tadašnjom metodologijom nisu bili dobro obuhvaćeni pomažući članovi domaćinstva i lica koja otpočinju svoj posao. Ako se uzme u obzir promena metodologije, dobija se da je od 2004. do 2011. godine zaposlenost još više opala.

► TABELA 3: STOPA ZAPOSLENOSTI (15-64 GODINE STAROSTI)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	APRIL 2004.	2008. APRIL I OKTOBAR	2011. APRIL I OKTOBAR	[(2)-(1)]	[(3)-(2)]
Ukupno	53,4	53,7	45,4	0,3	-8,3
15-24	19,2	21,1	14,0	1,9	-7,1
25-49	69,6	70,6	63,1	1,0	-7,5
50-64	48,0	47,6	39,2	-0,4	-8,4

Izvor: Anketa o radnoj snazi. Proračun autora.

Poređenja radi Tabela 4 prikazuje zaposlenost u EU-28 kao i u izabranim zemljama Evropske Unije (Bugarska, Hrvatska, Rumunija i Slovenija).⁶ U EU-28 je zaposlenost porasla u periodu 2002.-2008, dok je u periodu 2008.-2011. ona opala. U zemljama Evropske Unije koje su u okruženju Srbije kao što su Bugarska, Hrvatska, Rumunija i Slovenija stopa zaposlenosti je imala isti trend kao i u EU-28. Razlog što Srbija nije pratila taj trend je što je to bio period privatizacija društvenih firmi u kome nije došlo do dovoljnog stvaranja dodatnih radnih mesta. Što se nivoa stope zaposlenosti tiče, Srbija je u 2004. godini imala nešto niži nivo zaposlenosti od Bugarske i Hrvatske. U periodu 2008. - 2011. je zaposlenost u Srbiji drastično opala. Od zemalja navedenih u tabeli 4 u 2011. Hrvatska je imala najnižu zaposlenost od 52,4% dok je u Srbiji ona iznosila samo 45,4%.

6 Mada Bugarska, Rumunija i Hrvatska 2004. godine nisu bile članice Evropske Unije, ipak je navedena stopa zaposlenosti za EU-28 za 2004. i 2008. godinu - pre svega kao referentna stopa zaposlenosti. Slovenija je od 2004. članica EU. Bugarska i Rumunija su pristupile 2007. EU, a Hrvatska 2013. godine.

▶ **TABELA 4. STOPA ZAPOSLENOSTI U EU-28 I IZABRANIM ZEMLJAMA EVROPSKE UNIJE**

	2004.	2008.	2011.
EU-28	62,9	65,7	64,1
Bugarska	54,2	64,0	58,4
Hrvatska	54,7	57,8	52,4
Rumunija	57,7	59,0	58,5
Slovenija	65,3	68,6	64,4

Izvor: Eurostat

Kada podelimo broj zaposlenih prema tipu zaposlenja (zaposlene, samozaposlene i pomažuće članove domaćinstva) i obliku svojine (društveni, privatni, državni i ostalo) dobijamo drugačiju sliku (Tabela 5). Pošto je ARS promenjen i prilagođen 2008. godine da bi bolje obuhvatio samozaposlene i pomažuće članove domaćinstva, podaci ta dva oblika svojine ne mogu da se porede u periodu 2004.-2008. Od njih su interesantniji podaci o zaposlenim radnicima. Kao što je to bio slučaj i u drugim zemljama, u prvom periodu tranzicije je ukupan broj zaposlenih radnika opao pre svega zbog pada broja zaposlenih u društvenim firmama koje su privatizovane. S druge strane broj zaposlenih u privatnom sektoru je porastao, ali nedovoljno da bi apsorbavao u potpunosti zaposlene iz društvenih firmi. U periodu 2008. - 2011. broj zaposlenih je opao najviše među samozaposlenima i među zaposlenima u privatnom sektoru, dok je broj u državnom sektoru ostao gotovo nepromenjen.

▶ **TABELA 5. BROJ ZAPOSLENOSTI PREMA TIPU ZAPOSLENJA I OBLIKU SVOJINE**

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	APRIL 2004.	2008. APRIL I OKTOBAR	2011. APRIL I OKTOBAR	(2)-(1)	(3)-(2)
(a) Samozaposleni	659.427	700.211	499.137	40.784	-201.074
(b) Pomažućí članovi u domaćinstvu	212.002	254.307	179.129	42.305	-75.178
(c) Zaposleni radnici ukupno	2.059.416	1.867.206	1.574.943	-192.210	-292.263
(c1) Društveni	444.929	83.329	-	-361.600	-83.329
(c2) Privatni	802.062	1.052.585	850.311	250.523	-202.274
(c3) Državni	678.917	688.583	678.052	9.666	-10.531
(c4) Ostali	133.508	42.709	46.580	-90.799	3.871
Ukupno [(a) + (b) + (c)]	2.930.845	2.821.724	2.253.209	-109.121	-568.515

Izvor: Anketa o radnoj snazi. Proračun autora.

Kada se uporede podaci za 2004. i 2011. godinu može da se primeti da je broj zaposlenih u privatnom sektoru blago porastao. A s druge strane broj samozaposlenih u 2004.

i 2011. nam ukazuje na to da je njihov broj opao.⁷ Tako da je ukupan broj zaposlenih u privatnom sektoru, kada uključimo i samozaposlene, u stvari opao.

Na žalost, Statistički zavod Srbije ne objavljuje podatke o broju zaposlenih lica po svojini i godinama starosti. Ali na osnovu računice o stopi zaposlenosti koja je ostala gotovo nepromenjena za sve starosne grupe u prvom periodu, može se zaključiti da prilikom promene svojine iz društvene u privatnu nije došlo do većeg otpuštanja mladih i starih. U periodu nakon krize je došlo pre svega do smanjenja broja samozaposlenih i broja zaposlenih u privatnom sektoru. Dve ranjive grupe koje analiziramo nisu bile više pogođene otpuštanjem od srednje starosne grupe.

U slučaju stope zaposlenosti najbitniji rezultati koje nalazimo su sledeći:

1. Stopa zaposlenosti je značajno opala tokom tranzicije u Srbiji. Pad zaposlenosti je zabeležen u svim starosnim grupama.
2. Broj zaposlenih u društvenim firmama je opao u periodu tranzicije pre ekonomske krize. Privatni sektor je kroz privatizaciju i otvaranje novih firmi u tom periodu narastao i samim tim apsorbovao jedan deo radne snage koja je napustila društveni sektor. Na osnovu podataka ne može da se zaključi da su se mladi i stariji učesnici radne snage susreli sa većim problemima od srednje starosne grupe prilikom prelaska u privatni sektor.
3. U periodu tranzicije za vreme krize (period od 2008. do 2011.) broj zaposlenih je ostao nepromenjen u državnom sektoru, dok se u privatnom sektoru (zaposleni u privatnom sektoru i samozaposleni) taj broj smanjio i čak pao ispod broja zaposlenih koji je zabeležen u 2004. Podaci pokazuju da kriza nije više pogodila mlade i stare u odnosu na srednju starosnu grupu.

4. DISKUSIJA I PREPORUKE

Ovaj članak je analizirao stopu aktivnosti i zaposlenosti po starosnim grupama za vreme tranzicije u Srbiji. Pošto je u Srbiji stopa nezaposlenosti visoka to dovodi do toga da neki ljudi postaju obeshrabreni i napuštaju radnu snagu. Iz tog razloga se u ovom radu koriste stopa aktivnosti i stopa zaposlenosti kao indikatori tržišta rada. Ovaj rad se fokusirao pre svega na dve ranjive grupe: mlade (15-24 godina) i stare (50-64 godina). Tranzicija je period kada dolazi do rasta nezaposlenosti zato što privatni sektor ne uspeva da apsorbuje radnike koji napuštaju javni sektor. Kada su na tržištu rada nepovoljni uslovi, kao što je recimo visoka stopa nezaposlenosti, ranjive grupe više trpe posledice nepovoljnih uslova od ostale populacije. Mladi koji imaju od 15-24 godina teško nalaze prvi posao. Takođe, stari koji izgube posao u javnom sektoru mogu da se susretnu sa poteškoćama da nađu posao u privatnom sektoru. Ozbiljna analiza efekata tranzicije na mlade i stare je neophodna da bi se bolje razumela situacija ranjivih grupa i da bi se bolje planirale mere koje bi doprinele poboljšanju njihove situacije na tržištu rada.

Vremenski period od 2004. do 2011. godine je podeljen na dva perioda: prvi je od 2004. do 2008. - period tranzicije pre krize, a drugi je od 2008. do 2011, to jest period

⁷ Ova razlika bi bila još veća da je 2004. godine korišćena ista metodologija kao i 2008. godine. Sa novom metodologijom bi u 2004. godini bio još veći broj samozaposlenih.

krize. U prvom periodu stopa aktivnosti je opala među mladima i starima, dok je ostala nepromenjena kod srednje starosne grupe. To ukazuje na činjenicu da su stari i mladi postali obeshrabreni i napustili radnu snagu. U periodu tranzicije nakon ekonomske krize 2008. godine aktivnost se dodatno smanjila, i opet je taj pad prouzrokovao padom stope aktivnosti mladih i starih koji su odlučili da napuste tržište rada.

Što se zaposlenosti tiče, ona je značajno opala tokom tranzicije. Stopa zaposlenosti u Srbiji je još na početku tranzicije bila značajno manja od zemalja EU u okruženju i pošto se smanjivala u toku tranzicije jaz je još više porastao. U 2011. godini je Hrvatska imala najnižu stopu zaposlenosti od 52,4% od zemalja Evropske Unije u okruženju, dok je u Srbiji ona iznosila samo 45,4%. Trend stope zaposlenosti pre i za vreme ekonomske krize se razlikuje. Kao što je i očekivano u periodu tranzicije, broj zaposlenih u javnom sektoru se smanjio, dok je broj u privatnom sektoru porastao. U periodu od 2004. do 2008. privatni sektor je uspešno apsorbovao jedan deo zaposlenih iz javnog sektora. Na osnovu podataka ne može da se zaključi da su mladi i stari imali veće probleme od srednje starosne grupe prilikom prelaska iz društvenog u privatni sektor.

Podaci o stopi aktivnosti za vreme tranzicije u Srbiji potvrđuju pretpostavku da je tranzicija pogodila više mlade i stare i da neki od njih nisu uspeli da se snađu u novonastalim uslovima na tržištu rada. Postavlja se naravno pitanje šta je država uradila da bi ublažila posledice tranzicije i krize na ove dve ranjive grupe i da li su postojale aktivne mere tržišta rada koje su bile usmerene na ove grupe. U 2009. godini je osmišljen program zapošljavanja mladih pripravnika nazvan „Prva šansa”. Ovaj program se sastojao u davanju subvencija poslodavcima za zapošljavanje i stručno osposobljavanje pripravnika i obuhvatio je 15.078 mladih u prvih 10 meseci 2009. godine (Krstić i drugi, 2010). Program je nastavljen i u narednim godinama.

Što se aktivnih mera usmerenih prema starijim licima tiče, jedini program koji je postojao je „Otpremninom do posla” koji je započeo 2007. i trajao je do 2009. godine. Program je podržavao ponovno zapošljavanje osoba koje su tokom privatizacije ostale bez posla, uz njihovu simboličnu participaciju iz primljene otpremnine. U toku dve i po godine realizacije, 2.020 nezaposlenih je došlo do novog zaposlenja kroz ovaj program.

Da bi se poboljšao položaj mladih i starih potrebno je pomoći tim grupama da nađu posao. Ukupan iznos sredstava u Srbiji koji se izdvaja za aktivne mere zapošljavanja iznosi samo 0,1% (Krstić i drugi, 2010) i neophodno ga je uvećati. Razvijene zemlje ulažu mnogo više novca u aktivne mere, prosek razvijenih OECD zemalja je 0,81%. Minimum je 0,15% u slučaju Sjedinjenih Američkih Država, a maksimum 1,74% u slučaju Holandije (Betcherman i drugi, 2004).⁸ Ono što u Srbiji takođe nedostaje su kvalitetne evaluacije koje bi pomogle da se ne samo efikasnije troši novac, već bi mogle i da se koriste kao dobar argument da se programi aktivnih mera dugoročno primenjuju.

Mladima, a pre svega mladima sa manje obrazovanja treba pomoći kroz aktivnosti osposobljavanja za određene vrste poslova, traženje posla i zapošljavanje. Jedna studija Organizacije za ekonomski razvoj i saradnju koja se bavi nezaposlenošću mladih za vreme krize poziva se na uspešnost „*apprenticeship*” programa (školovanje uz zanatski rad) za

8 Ovi podaci su iz 2002. godine. U slučaju recesije razvijene zemlje izdvajaju još više sredstava za aktivne mere tržišta rada nego u dobrim godinama.

mlade u Nemačkoj i predlaže da se taj model prelaska iz škole na posao prenese i u druge zemlje (Scarpetta i drugi, 2010). Ovaj tip programa pomaže mladima da istovremeno steknu novo znanje i radno iskustvo. U suštini ovaj program je veoma sličan programu „Prva šansa”, samo što je „*apprenticeship*” program usmeren na mlade koji obavljaju zanatske poslove. U svakom slučaju je veoma bitno pružiti pomoć mladima prilikom ulaska na tržište rada. Takođe treba imati u vidu da u trenutku kada ekonomska situacija u Srbiji bude krenula da se poboljšava, firme će zaposliti „nove” mlade, tj. mladi koji su dugoročno nezaposleni će imati poteškoće na tržištu rada i kada se ekonomske prilike poboljšaju. Tako da treba osmisliti mere za mlade koji su zbog loše ekonomske situacije u Srbiji dugoročno nezaposleni. Dugoročni cilj Srbije bi trebalo da bude reforma obrazovanja kroz koju bi se znanje koje se stiče u školi uskladilo sa potrebama tržišta rada. Još jedan cilj bi trebalo da bude smanjivanje osipanja u osnovnoj školi i težnja ka tome da se obavezno školovanje produži sa sadašnjih osam na dvanaest godina da bi se svi učenici stručno osposobili za budući poziv.

S obzirom da će Srbija uskoro sprovesti reformu penzionog sistema i povećati granicu za odlazak u penziju veoma je značajno da se dobro osmisle mere koje bi poboljšale situaciju starih na tržištu rada. Neke od zemalja Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj su uvele subvencije za zapošljavanje starijih osoba. To može da bude jedna od mogućih mera, ali iskustvo iz drugih zemalja govori da te subvencije moraju biti dobro usmerene i da godine ne smeju biti jedini kriterijum za subvencije (OECD, 2004). Veoma je bitno podstaći ulaganje u celo životno učenje u firmama, kao i kroz državne programe, tako da stariji pripadnici radne snage stiču znanja koja zahtevaju novi uslovi rada. Nacionalna služba za zapošljavanje bi morala da uloži više truda u zapošljavanje ranjivih grupa u koje spadaju i starije osobe. Da bi se starijim osobama olakšao vremenski period do odlaska u penziju korisno bi bilo prilagoditi uslove rada kroz uvođenje delimičnog radnog vremena i fleksibilnih uslova rada.

REFERENCE LITERATURE

Aghion, P. i O. J. Blanchard (1994). On the Speed of Transition in Central Europe. U *NBER Macroeconomics Annual, 1994, Volume 9*, NBER Chapters, pp. 283-330. National Bureau of Economic Research, Inc.

Arandarenko, M. Pomoćne strategije za oporavak od krize u jugoistočnoj Evropi- Studija procene: Srbija (2011). Međunarodne organizacije rada.

Betcherman, G., K. Olivas, i A. Dar (2004). Impacts of active labor market programs: New evidence from evaluations with particular attention to developing and transition countries. Social Protection Discussion Papers 29142, The World Bank.

Blanchard, O. i M. Kremer (1997). Disorganization. *The Quarterly Journal of Economics* 112 (4), pp. 1091-1126.

Boeri, T. i M. C. Burda (1996). Active labor market policies, job matching and the Czech miracle. *European Economic Review* 40 (3-5), pp. 805-817.

Chan, S. i A. H. Stevens (1999). Employment and retirement following a late-career job loss. *American Economic Review* 89 (2), pp. 211-216.

Cerović, B. (2012), *Tranzicija: zamisli i ostvarenja*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, Srbija.

Farber, H. S. (1997). The Changing face of Job Loss in the United States, 1981-1995. *Brookings Papers on Economic Activity* 28 (1997 Micr), pp. 55-142.

Garibaldi, P. i Z. Brixiova (1998). Labor Market Institutions and Unemployment Dynamics in Transition Economies. *IMF Staff Papers* 45 (2), 269-308.

Kahn, L. B. (2010). The long-term labor market consequences of graduating from college in a bad economy. *Labour Economics* 17 (2), 303-316.

Krstić, G., M. Arandarenko, A. Nojković, M. Vladislavljević, i M. Petrović (2010). Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije. Fondacija za razvoj ekonomske nauke.

Matković, G., B. Mijatović, i M. Petrović (2010). Uticaj krize na tržište radne snage i životni standard u Srbiji. Centar za liberalno-demokratske studije.

OECD (2004). Live longer, work longer. Technical report, OECD Publishing.

Oreopoulos, P., T. vonWachter, i A. Heisz (2012). The Short- and Long-Term Career Effects of Graduating in a Recession. *American Economic Journal: Applied Economics* 4 (1), 1-29.

Scarpetta, S., A. Sonnet, i T. Manfredi (2010). Rising youth unemployment during the crisis: How to prevent negative long-term consequences on a generation? Working Paper 106, Organization for Economic Cooperation and Development.
